

"אחרי הפעולות נמשכים הלבבות"

הכתרת למאמרי היא ציטוט מספר החינוך¹ (להלן: סה"ח) שבו הוא מבטא את התייחסותו לשאלת יסוד בחינוך בכלל ובחינוך למידות בפרט. הרעיון החינוכי המבטא במשפט זה חוזר ונשנה בספר החינוך פעמים רבות בסעיף שורש המצווה². נעלה כאן את הנובע ממשנתו החינוכית של ספר החינוך באשר להרגל ולהתמדה כיסודות בחינוך למידות.

במצווה שלא לשבור עצם מן הפסח³, מצווה שהיינו מצפים שתהיה בה התייחסות לגדר המצווה ומתן טעם ענייני לה, דווקא בה רואה לנוכח בעל סה"ח לפרוס יריעה רחבה רוויית משמעות חינוכית: "אחרי הפעולות נמשכים הלבבות". אפשר שהוא בחר לשדר את המסר דווקא כאן, כדי ללמדנו שכל המצוות מחנכות חינוך מידותי.

מעניינת דרך פנייתו של המחבר אל בנו, שלמענו כתב את חיבורו, ובה כתב:

לעורר את לב הנוער בני והילדים חבריו בכל שבוע ושבוע, אחר שילמדו אותו הסדר בחשבון המצוות, ולהרגיל אותם בהם ולהתפיס מחשבתם במחשבה טהורה וחשבון של עיקר, טרם שיכניסו בלבם חשבונות של שחוק ושל מה לך ומה בכך, וגם כי יזקין לא יסור ממנו.

מובעת כאן מטרת חיבורו. לאורכו רואים שפנייתו אל בנו היא תמיד בדרך של קירוב, ברוך ובחיבה. הוא צולל לעומק נפשו ומחשבותיו של בנו, צופה ויודע את שאלותיו והתלבטויותיו. אף מעניין הדיאלוג שאותו הוא מפתח. כמחנך המיטיב להכיר את מלאכת החינוך חיבורו הוא מעשה ידי אומן. וכך כתב:

¹ ספר החינוך, מצוה טז. כבר במצוות מילה, ב, כותב מחבר ספר החינוך: "כי כאשר תשלום צורת גופו על ידו כך בידו להשלים צורת נפשו בהכשר פעולותיו". מקובל לייחס את ספר החינוך לר' אהרן הלוי הברצלוני. "תא-שמע", "מחברו האמיתי של ספר החינוך", קרית ספר, נח (תשי"מ), עמ' 787-790, מגיע לכלל מסקנה שמחברו של ספר החינוך הוא רבי פנחס הלוי, אחיו של רבי אהרן הלוי. ראה עוד: הרב ח"י שיעורעל, "לבירור זהותו של ספר החינוך", בתוך: ספר החינוך, הוצ' מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"ד, עמ' תשכו-תתו.
² כגון מצוות טז, מ, צה, צט, רטו, רסד, רפו, רצט, שכד.
³ מצוה טז.

משורשי המצווה [=מצוות שלא לשבור עצם מן הפסח] לזכור נסי יציאת מצרים כמו שכתבנו באחרות, וגם זה גזע מן השורש הנזכר, שאין כבוד לבני מלכים ויועצי ארץ לגרור העצמות ולשברם ככלבים, לא יאות לעשות ככה, כי אם לעניי העם הרעבים. ועל כן בתחילת בואנו להיות סגולת כל העמים ממלכת כוהנים וגוי קדוש, ובכל שנה ושנה באותו הזמן, ראוי לנו לעשות מעשים המראים בנו המעלה הגדולה שעלינו באותה שעה. ומתוך המעשה והדמיון שאנחנו עושים נקבע בנפשותינו הדבר לעולם (מצוה טז).

עד כאן הטעם הענייני למצווה, אולם, כאמור, אין המחבר מסתפק, וממשיך בהרחבה את טעמיו, ופורס את גישתו החינוכית:

ואל תחשוב בני לתפוש על דברי ולומר: ולמה יצווה אותנו השם יתברך לעשות כל אלה לזכרון אותו הנס, הלא בזכרון אחד יעלה הדבר במחשבתנו ולא ישכח מפי זרענו?

דע, כי לא מחכמה ותפשני על זה, ומחשבת הנער ישיאך לדבר כן. ועתה בני, אם בינה שמעה זאת, והטה אוזנך ושמע, אלמדך להועיל בתורה ובמצוות. דע⁴ כי האדם נפעל כפי פעולותיו, ולבו וכל מחשבותיו תמיד אחר מעשיו שהוא עוסק בהם אם טוב ואם רע, ואפילו רשע גמור בלבבו וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום, אם יערה רוחו וישים השתדלותו ועסקו בהתמדה בתורה ובמצוות, ואפילו שלא לשם שמים, מיד ינטה אל הטוב, ומתוך שלא לשמה בא לשמה, ובכוח מעשיו ימית היצר הרע, כי אחרי הפעולות נמשכים הלבבות.

ואפילו אם יהיה צדיק גמור ולבבו ישר ותמים, חפץ תורה ובמצוות, אם אולי יעסוק תמיד בדברים של דופי, כאילו תאמר דרך משל שהכריחו המלך ומנהו באמנות רעה, באמת אם כל עסקו תמיד כל היום באותה אמנות, ישוב לזמן מן הזמנים מצדקת לבו להיות רשע גמור, כי ידוע הדבר ואמת שכל האדם נפעל כפי פעולותיו, כמו שאמרנו.

ועל כן אמרו חכמים זכרונם לברכה, רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל, לפיכך הרבה להם תורה ומצוות, כדי להתפיס בהן כל מחשבותינו ולהיות בהן כל עסקינו להיטיב לנו באחריתנו. כי מתוך הפעולות הטובות

⁴ עיין בדברי הרמב"ם, מורה נבוכים, חלק ב, פרק לא: "מהדעות אם לא יהיו להם מעשים שיעמידום ויפרסמום ויתמידום בהמון לצח לא ישארו".

"אחרי הפעולות נמשכים הלבבות"

אנו נפעלים להיות טובים וזוכים לחיי עד.⁵
ורמזו זכרונם לברכה על זה, באומרם כל מי שיש לו מזווה בפתחו וציצית
בבגדו ותפילין בראשו, מובטח שלא יחטא,⁶ לפי שאלו מצוות תמידיות
ונפעל בהן תמיד.

לכן אתה ראה גם ראה, מה מלאכתך ועסקך, כי אחריהם תמשך ואתה
לא תמשכם.

ואל יבטיחך יצרך לומר: אחרי היות לבי שלם ותמים באמונת אלקים,
מה הפסד יש כי אתענג לפעמים בתענוגי אנשים, לשבת בשווקים
וברחובות, להתלוצץ עם הלצים, ולדבר צחות וכיוצא באלו הדברים שאין
מביאין עליהם אשות וחטאות, הלא גם לי לבב כמו הם, קטני עבה
ממותניהם, ומדוע ימשכוני הם אחריהם?

אל בני! הישמר מפניהם, פן תלכד ברשתם. רבים שתו מתוך כוס
תרעלתם, ואתה את נפשך תציל.

ואחר דעתך זה, אל יקשה עליך מעתה ריבוי המצוות בעניין זכירת נסי
מצרים, שהם עמוד גדול בתורתנו, כי ברבות עסקינו בהם, נתפעל אל
הדבר, כמו שאמרנו.⁷

נחמה ליבוביץ⁸ עמדה על משמעותו החינוכית של ההיגד "אחרי הפעולות
נמשכים הלבבות", האוצר בתוכו משמעות חינוכית הלכה למעשה. וכך היא
כותבת:

אין החינוך למצוות צריך לדעתו ללכת מן ההכרה אל המעשה, ואין
המחנך צריך ללכת תחילה בדרך ההטפה הפונה להבנה בלבד בתקווה
שמתוך ההבנה והשכנוע יעבור האדם למעשים הרצויים, אלא להיפך.

השווה שם, חלק ג, פרק נא.

הכוונה לדברי תלמוד בבלי, מנחות מג ע"ב, וכן רמב"ם, משנה תורה, הלכות מזווה, ו ז.
דברי המחבר בעניין דרכי הפיתוי של היצר דומים לדברי ר' בחיי בספרו יחובת הלבבות,
שער יחוד המעשה, ב: "בן אדם, ראוי לך לדעת כי השונא הגדול שיש לך בעולם הוא יצרך
הנמשך בכוחות נפשך, והמעורב במזג רוחך, והמשתוקף עמך בהנהגת חושך הגופניים
והרוחניים". ובהמשך: "יזאם תחיה נזר ממנו, ותזמין לו שלוחי שכלך להלחם אותו בהם
ותסלק חציו מעליה תנצל ותמלט ממנו, בעזרת ה' יתברך". ראה על כך בהרחבה בחיבורו
של יהודה אייזנברג, המחשבה החינוכית בספרות הפילוסופיה היהודית ביה"ב, חיבור
לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית תשי"ם, עמ' 129-133; רמב"ם, שמונה
פרקים, פרק שמיני.

נחמה ליבוביץ, עיונים בספר שמות, ירושלים תשי"ל, עמ' 136-137.

ראובן מאמו

בכל שנה ושנה באותו הזמן, ראוי לנו לעשות מעשים המראים בנו המעלה הגדולה שעלינו בה באותה שעה. ומתוך המעשה והדמיון שאנחנו עושים נקבע בנפשותינו הדבר לעולם.

היינו, התדירות, ההתמדה, ההרגל הם הקובעים את הדברים בנפשותינו, ההרגל הופך לטבע. דברי סה"ח מבוססים על דברי הרמב"ם בפירושו למשנה באבות: "כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו".⁹ הרמב"ם מפרש שם:

דבר זה מוסכם גם אצל הפילוסופים, כי ההרגל במידות הנעלות אם קדמו לחכמה, עד שיהא לו בכך תכונה חזקה, ולמד חכמה אחר כך, אשר תזרזוהו על אותן הטובות - הרי זה מוסיף קשר בחכמה ואהבה בה ולהיטות להוסיף בה.¹⁰

אם כן, עיקרו של החינוך בכוח ההרגל המוקנה למתחנך עד שהדברים שבהם מתרגל הופכים לחלק בלתי נפרד מאישיותו וטבעו.

וראוי לו שירגיל עצמו במעשים הטובים עד שיגיעו לו המעלות ויתרחק מן המעשים הרעים עד שיסורו ממנו הפחיתות.¹¹

ועוד מדברי הרמב"ם:

ודע שאלו המעלות והפחיתות אשר למידות לא יגיעו ולא נתיישבו בנפש כי אם בהישנות המעשים, הבאים מאותה מידה פעמים רבות בזמן ארוך והרגלנו בהם, ואם היו מעשים טובים - יהיה המגיע לנו מעלה, ואם היו רעים - יהיה המגיע לנו פחיתות.¹²

ההרגל הוא אמצעי ועיקרון דידיקטי בסיסי במעשה החינוכי. עניין הטמעתו והשפעתו על אישיות המתחנך מצוי כבר אצל אריסטו, ואפשר לשער שעל שולחנו של בעל סה"ח היו מצויים חלק מכתבי אריסטו, או שקרא אותם דרך כתבי הרמב"ם, שהרי ידוע שהרמב"ם הרבה להביא מדברי אריסטו, או שקראם בכתביהם של פרשנים והוגים אחרים. כך כותב אריסטו:

אבל את השלמויות קונים אנו מתוך הפעולות שפעלנו. כך קורה

⁹ אבות ג יא.

¹⁰ הרמב"ם, פירוש המשניות לאבות, פרק ג, משנה יא; וראה גם פירוש המשניות, מנחות, פרק ד, משנה ד.

¹¹ רמב"ם, שמונה פרקים, פרק שמיני.

¹² ראה ד"ר רפל, הרמב"ם כמתחנך, ירושלים, עמ' 57-64.

"אחרי הפעולות נמשכים הלבבות"

במלאכות גם כן, כי מה שצריך לימוד לשם עשייתו, אותו לומדים אנו מתוך עשייתו. נוצרים בנאים ע"י בניה, וכנרים ע"י הנגינה בכינור. באופן זה ממש נעשים אנו אנשים צדיקים ע"י עשיית מעשי צדק מתונים, ע"י עשיית מעשי מתינות, גיבורים ע"י עשיית מעשי גבורה. ראייה לכך מה שנעשה במדינות, כי המחוקקים עושים את האזרחים לטובים ע"י קביעת הרגלי המעשים. וזה הבדל בין משטר מדיני טוב ומשטר מדיני גרוע... שהרי ע"י עבודת בנין טובה יהיה אדם בנאי טוב, וע"י עבודת בנין רעה בנאי רע (לולא כך, לא יהיה שום צורך במלמד, לא יהיו הכל פועלים טובים או רעים מלידה).¹³

דברי אריסטו מתייחסים ללימוד מקצוע (האם נוכל אנו, מורי המורים, להסיק ולגזור מכך השתמעויות בתהליך עבודתנו כמכשירי מורים?...) בעל מקצוע טוב קונה את התמחותו בעבודה עצמית, במיומנות שאותה הוא רוכש ובתדירות העשייה. כן הדבר בעניין החינוך המוסרי. וכך כותב אריסטו שם:

וכך הוא המצב גם במה שנוגע לשלמויות [המוסריות], כי ע"י מעשינו במשא ומתן עם הבריות נעשים אנו או צדיקים או רשעים. וגיבורים אנו או פחדנים לפי המעשים שאנו עושים בשעות הסכנה, ולפי הרגל הפחד או אומץ הלב שאנו מרגלים לו. אותו דבר בענייני התאוה והרוגז: יש שנעשים מתונים ונוחים ויש שנעשים בעלי תאוה ורגזנים, לפי מה שהם מתנהגים כך או כך בעניינים ההם. במלה אחת, מקור תכונות הנפש הריהו בפעולות הדומות להם.

ולפיכך עלינו לדייק באיכויותיהם של פעולותינו, שהרי ההבדלים בתכונות הנפש נגררים אחרי ההבדלים בפעולות. אינו דבר קטן איפוא אם מתרגלים אנו כך או כך מראשית ימי הבחרות, אלא הריהו דבר גדול מאוד, או יותר נכון הכל.

אפשר אפוא לסכם: המעשים והפעולות שאותם עושה האדם בתדירות ובהתמדה משפיעים ומעצבים את אישיותו. קיום המצוות הוא האמצעי לתהליך התחנכותו של האדם ועיצוב אישיותו. בעל סה"ח קובע, כיסוד בתהליך החינוכי, שהטעם להרבה מן המצוות הוא "אחרי הפעולות נמשכים הלבבות". קיום המצוות איננו רק אמצעי להתחנכות האדם, כפי שהזכרנו, אלא גם אמצעי להביאו ליעודו, לשלמותו בעבודת הבורא.

¹³ אריסטו, המידות, ספרים א-ב, תורגם בידי ח"י רות, הוצ' מאגנס, ירושלים, פרק ב.

תלמוד תורה – מחשבה ומעשה

מצוות תלמוד תורה היא עיקר ויסוד.

על מנת שהתורה תהא שגורה בפינו קבעו לנו חכמינו זכרונם לברכה לקרות חלק אחד מספר תורה [=פרשה] במקום קיבוץ העם, שהוא בית הכנסת, לעורר לב האדם על דברי התורה והמצוות בכל שבוע ושבוע עד שיגמרו כל הספר... ועוד חייבנו חכמינו זכרונם לברכה לקרות כל אחד מישראל בביתו בכל שבוע ושבוע, כמו שקורין אותו במקום הקיבוץ, וזהו אמרם זכרונם לברכה (ברכות ח ע"א): "לעולם ישלים אדם פרשיותיו עם הציבור, כדי שישכיל בדברים בקרותו אותו בביתו".¹⁴

בעל סה"ח מכתיר את מצוות תלמוד תורה כ"אם כל המצוות": "כי המצווה הזאת היא אם לכולן".¹⁵ עיקרון דידקטי בסיסי מלמדנו בעל סה"ח:

וראוי לכל בן דעת שיתן לבו שלא להכביד על הילד בלימוד בעודנו רך האברים ורך הלבב, עד שיגדל ויתחזק כוח לבו ותוקף אבריו, ועצמותיו ימלאו מוח, ויוכל לסבול יגיעת הלימוד, ולא יקרנו חולי ההתפעלות בסיבת היגיעה הרבה עליו, ואולם אחר התחזק כוחו ויאורו עיניו להבין לקול מוריו – אז ראוי וכשר הדבר, ומחויב להביא צווארו בעולה של תורה, ולא ירפוהו ממנה אפילו כחוט השערה, וישקוהו תמיד מין ריקחה ויאכילוהו מדבשה.¹⁶

במשפטים קצרים וברורים ביטא בעל סה"ח משנה חינוכית התואמת את הגישות המודרניות שאליהן אנו שואפים אף בימינו: התחשבות בלומד, ביכולותיו, בצרכיו, בנטיותיו, בסגנון למידתו; רגישות למוזעות ולהכרה בשונות שבין הלומדים כערך; הקניית יחידות לימוד התואמות את כישוריו של הלומד; הלומד במרכז המעשה החינוכי; דירוג והבניה של החומר הנלמד. האם לא לכך עלינו לחתור בתהליכי הוראה ולמידה ובמעשה החינוכי בכלל?

מצוות תלמוד תורה היא אחת מתרי"ג מצוות. בעצם הלימוד מקיימים מצווה. ההתמדה וההרגל בלימוד הם שישפיעו על המעשים והפעולות, ויתרמו

¹⁴ ראה בדברי ההקדמה לספר החינוך.

¹⁵ מצוה תיט.

¹⁶ שם.

"אחרי הפעולות נמשכים הלבבות"

לעיצוב האישייות ולגיבושה. התכנים הערכיים הנלמדים הם הנטמעים ומופנמים והופכים להיות חלק בלתי נפרד מעצמיותו של המתחנך. לכן, חייב אדם לחלק זמנו לשלושה חלקים: שליש לתורה שבכתב; ושליש – לתורה שבעל פה, כלומר להרגיל עצמו להיות בקי בגרסת המשניות והברייתות, שתהיינה שגורות בפיו; ושליש להבין העניינים משורש, ולא ישית כל לבו באחת מהן פן ישכח השאר. ושלושתם הן עיקר התורה.

בעל סה"ח מעמיד שני סוגי פעילויות כאידיאל: קיום מצוות תלמוד תורה כפעילות של לימוד ועיון מזה, ופעילות של מעשה בקיום אותן מצוות המתקיימות על ידי פעילות מוחשית, ביצועית, מעשית, מזה. אין פעילות אחת במקום האחרת. שתיהן ביחד יוצרות את השלמות. אפשר ששתי פעילויות אלה, לימוד ומעשה, מבהירות בעצם את טבעו של האדם המורכב משני יסודות: גשמיים, חומריים; ורוחניים – שכליים, קוגניטיביים.

לביסוס גישתו זו כותב המחבר במצוות 'בנין בית הבחירה':

הלא ידועים הדברים וברורים שהכל להכשר גופותינו, כי הגופים יוכשרו על ידי הפעולות, וברבות הפעולות הטובות ורוב התמדתן מחשבות הלב מיטהרות מתלבנות ומזדקקות.¹⁷

ומה הטעם והתועלת לכל זה! התשובה היא חינוכית:

והשם חפץ בטובתן של בריות ועל כן ציוונו לקבוע מקום שיהיה טהור ונקי בתכלית הנקיות לטהר שם מחשבות בני איש ולתקן לבם אליו בו. בחר אותנו המקום [=בית הבחירה] והכינו אל הטובה לבני אדם... ומתוך הכשר המעשה וטהרת המחשבה שיהיה לנו שם יעלה כי עיקרי הלבבות תלויין אחר הפעולות, ועל כן כי יחטא איש לא יטהר לבו יפה בדבר שפתיים לבד, שיאמר בינו ולכותל "חטאתי – לא אוסיף עוד".

החרטה במחשבה אינה מספיקה אלא צריך להביאה לידי מעשה. לכן מוטל על החוטא להביא קרבן לבית המקדש:

לקחת ממכלאותיו עתודים ולטרוח להביאם אל הבית הנכון אל הכהן, וכל המעשה הכתוב בקורבני החוטאים, מתוך כל המעשה הגדול ההוא יקבע בנפשו רוע החטא וימנע ממנו פעם אחרת.

היינו: המעשה מעורר לחשיבה, להזדהות, לחרטה ולתשובה שתכשיר את הדרך

¹⁷ מצוה צה.

ראובן מאמו

(סוכות נב ע"א) באומרים כי היצר בתחילה חלש מאד, והולך ומתחזק על האדם הרבה. ואתה בני הזהר על זה מאד ואל יבטיחך יצרך, ואם אלקי ערבים יתן לך.

אל תתפתה! כמתוך המיטיב להכיר את נפש המתחנך ממשיל בעל סה"ח ומזכיר את מה שהגמרא מספרת על ר' יוחנן, שהיה יושב בשערי הטבילה (המקווה), כדי שיסתכלו בו הנשים וילדו בנים נאים כמותו, והוא לא היה מסתכל בהן חלילה (עפ"י ברכות כ ע"א). כמוהו היה רב אחא, שהיה אוהז כלתו על כתפו על מנת לשמח אותה. אלה היו גדולים כמלאכים:

שלא היה עסקם אפילו שעה קלה כי אם בתורה ובמצוות, והיתה מפורסמת כוונתם לכל העולם כשמש ולא היו מרגישים הרגע רע בשום דבר מרוב דבקותם בתורה, אבל אנחנו עכשיו אין לנו לפרוץ אפילו גדר קטן בענינים אלו כלל, אלא לשמור כל ההרחקים שהודיעונו זכרונם לברכה.

הדוגמאות האלה מציגות גישה חינוכית נבונה האומרת שאף אם תמצא אנשים שאינם שומרים, שאינם נוהרים, אל תמהר להסיק מסקנות ולהזדהות עם פעולתם, ואל תאמר שאם להם מותר, גם לי מותר, אלא בדוק, שאל וברר את סיבת מעשיהם.

חינוך עצמי

במצוות 'קידוש בכורות בארץ ישראל'²⁵ כותב בעל סה"ח את טעמה:

שרצה השם יתברך לזכותנו לעשות מצווה בראשית פרי, למען דעת כי הכל שלו, ואין לו לאדם דבר בעולם רק מה שיחלק לו השם יתברך בחסדיו. ויבין זה בראותו כי אחר שיגע האדם כמה יגיעות וטרח כמה טרחים בעולמו, והגיע לזמן שעשה פרי, וחביב עליו ראשית פריו כבבת עינו, מיד נתנו לקדוש ברוך הוא ומתרוקן רשותו ממנו ומכניסו לרשות בוראו. ועוד, לזכור הנס הגדול שעשה לנו השם יתברך בבכורי מצרים, שהרגם והצילנו מידם.

בטעם קיום מצווה זו מתקיים רעיון ההתחנכות העצמית של האדם. האדם

²⁵ מצוה יח.

”אחרי הפעולות נמשכים הלבבות”

משקה, עוֹדֵר, מִזְבֵּל וּמִטְפֵּל בַּעֲץ כְּדֵי שִׁיתֵן פְּרִיּוֹ בְּעֵתוֹ, וְהֵנָּה הַפְּרִי מוֹכֵן, וְאִזּוֹ הוּא מִצְוָה לְוֹתֵר, לְתַתּוֹ אֶת פְּרֵי הַבִּיכּוֹרִים. הָאֵם יֵשׁ נְתִינָה גְדוּלָה מִזּוֹ? הָאֵם יֵשׁ עֵרֶךְ הַמַּחֲנֵךְ לְחִינוּךְ עֲצָמֵי גְדוּל מִזֶּה? אֲפִילוֹ הַשְּׂקֵעַת, זְכוֹר מִי הוּא הַנּוֹתֵן בְּאֵמֶת. בְּמִצְוָה יִשְׁלַא לְחִמּוּד²⁶ כּוֹתֵב הַמַּחֲבֵר:

לִפִּי שִׁמְחָשְׁבָה רַעָה הִיא זֹו וְגוֹרֵמֶת לוֹ לְאָדָם תִּקְלוֹת הַרְבֵּה, שְׂאֲחֵר שִׁקְבַע בְּמַחֲשַׁבְתּוֹ לְקַחַת מִמֶּנּוּ אוֹתוֹ הַדְּבַר שֶׁחִמַּד אוֹתוֹ מִתּוֹךְ תְּאוּוֹה רַעָה לֹא יִשְׁגִּיחַ בְּשׁוֹם דְּבַר, וְאֵם לֹא יִרְצֶה חֲבֵרוֹ לְמַכְרוֹ יֵאֱנוֹס אוֹתוֹ מִמֶּנּוּ, וְאֵם יַעֲמוּד כְּנִגְדּוֹ אֲפִשֵׁר שִׁיהַרְגֵנוּ, כֹּאשֶׁר מִצִּינוּ בְּנִבּוֹת שֶׁנִּהְרַג עַל כְּרַמּוֹ שֶׁחִמַּד מִמֶּנּוּ אַחֲאֵב.

חִימוּד דְּבַר שְׂאִינוֹ שֶׁלֶךְ הוּא מַחֲשַׁבָה רַעָה שְׂאִינָה מִרְפָּה מִן הָאָדָם, וְהִיא יִכּוֹלָה לְהוֹבִיל אוֹתְךָ לְהַשְׁחִתֵת הַמִּידוּת, כְּמַעֲשֵׂהוּ שֶׁל אַחֲאֵב בְּכַרְמּוֹ שֶׁל נְבוֹת. זֵהִירוֹת רַבָּה תוֹבַע הַמַּחֲבֵר מֵהָאָדָם לְבַל יִכְשַׁל בְּמַעֲשִׂים וּבַפְּעוּלוֹת שֶׁהוּא עוֹשֶׂה וּלְבַל תִּצָּא תִּקְלָה מִתַּחַת יָדוֹ. הַמַּחֲשַׁבָה הַתְּדִירָה מְבִיאָה לִידֵי מַעֲשֵׂה. אֵם הַמַּחֲשַׁבָה הִיא זְדוֹנִית, יִגְרָרוּ אַחֲרֶיהָ מַעֲשִׂים רַעִים: ”וְכִבֵּר אִמְרַתִּי לָךְ, כִּי לִפִּי הַתְּעוֹרוֹרוֹת הָאָדָם וּמַעֲשֵׂהוּ, יִתְפַּעַל אֶל הַדְּבָרִים לְעוֹלָם”²⁷. בְּמִצְוָה יִשְׁלַא לְאֲכוֹל שׁוֹר נִסְקָל²⁸ כּוֹתֵב הַמַּחֲבֵר:

כְּדֵי לְהַסְכִּים בְּדַעַתְנוּ, שְׁכַל מִי שְׁבֵאָה תִּקְלָה עַל יָדוֹ, מִרוּחֵק וְנִמְאָס עִם אֲלוֹקִים וְעִם אַנְשִׁים, וְאֲפִילוֹ שׁוֹגֵג, כְּמוֹ הַבְּהֵמָה שְׂאִין לָהּ דַּעַת, וְכַל שֶׁכֵּן בְּמִזִּיד. וּבַתְּנֵנוּ דַּעַתְנוּ עַל דְּבַר זֶה יִבְיֵאוּנוּ לְהִיזָהֵר הַרְבֵּה בְּכָל מַעֲשֵׂינוּ עַד שֶׁלֹּא תִצָּא תִּקְלָה עַל יָדֵינוּ לְעוֹלָם.

הָרִי מְדוּבֵר בְּבֵהֵמָה, בְּשׁוֹר שְׂדֵינוּ סְקִילָה, וְלִכְאוּרָה לֹא יִקְרָה דְּבַר אֵם בְּשׁוֹר יִיאַכֵּל לֹא הִיא, ”אֲפִילוֹ נִשְׁחַט כְּרֵאוֹי, מִכִּיוּן שֶׁנִּגְמַר דֵּינוּ – בְּשׁוֹר אֲסוּר”²⁹. בְּהֵמָה זֹו הָרִי אֵין בָּהּ דַּעַת, וּבְכָל זֹאת נִאֲסָרָה אֲכִילַת בְּשׁוֹר. הַטַּעַם לְכֵךְ הוּא חִינוּכִי. לְמַד הָאָדָם קָל וְחוֹמֵר: מַה בְּהֵמָה שְׂאִין בָּהּ דַּעַת, כֵּךְ הוּא דֵּינָה, וְהִיא מְאוּסָה וּמְרוּחֶקֶת, עַל אַחַת כְּמָה וְכְמָה הָאָדָם.

26 מצוה לח.
27 מצוה לא.
28 מצוה נב.
29 שם.

ראובן מאמו

כאמור, המחבר מודע למאבק, למתח, למלחמה היצרית שבה מצוי האדם, ורואה במערכת קיום המצוות תריס וחומה לנצח, למצוא את האיזון הנפשי, וכך נגיע לשלמות.

בקיום מצוות 'שלא להונות הגר בדברים'³⁰ אנו מחנכים את עצמנו להתגבר על התאוות והיצרים – ויש בכוחנו להתגבר עליהם:

מלבד מה שכתבנו, כדי לכופ את יצרנו לעולם לבל נעשה כל אשר נמצא בכוחנו לעשות לרעה, על כן הזהירנו בזה. האיש שהוא בינינו בלי עוזר וסומך, ויש כוח ביד כל אחד ואחד ממנו עם אוהביו עליו, לבל נעביר עליו את הדרך כלל אפילו בדברים כאילו הוא כאחד ממנו. ומתוך גדרים כאלה נקנה נפש יקרה ומסולסלת ומעוטרת המידות הראויה לקבלת הטוב, וישולם בנו חפץ השם יתברך שחפץ להיטיב.

המחבר מניח שיש ביכולת האדם להתגבר על תאוותיו גם בדרך של פעילות מחשבתית אינטלקטואלית. במצווה 'שלא להתאוות ממון חברו'³¹, כותב המחבר:

שנמנעו לקבוע במחשבתנו להתאוות מה שביד אחד מאחינו בית ישראל לפי שקביעות המחשבה בתאוות על אותו דבר יהיה סיבה לעשות תחבולה לקחת אותו ממנו, ואף על פי שאין רצונו למכרו.

היינו: התאוות יכולה לבוא לידי ביטוי בפעילות מחשבתית שתוצאותיה חיפוש ומציאת תחבולות 'לקחת ממנו', כפי שאומר בסוף הסבר המצווה:

והעובר על זה וקובע מחשבתו להתאוות במה שיש לוולתו – עובר על לאו זה, ואין בו מלקות, לפי שאין בו מעשה, אבל עונשו גדול מאד, כי הוא סיבה לכמה תקלות, כמו שידוע במעשה אחאב ונבוא.

עם זאת, אין בעל סה"ח מתעלם מהשאלה 'ואיך יהיה בידו של אדם למנוע לבבו מהתאוות אל אוצר כל כלי חמדה שיראה ברשות חברו, והוא מכולם ריק וריקס? ואיך תביא התורה מניעה במה שאי אפשר לו לאדם?' שוב מתגלה לפנינו המחבר כמחנך היודע לשאול את מה שצפוי שישאל על ידי בנו-תלמידו, ומתמודד עם השאלות הצפויות, המתבקשות, ועונה:

³⁰ מצוה סג.
³¹ מצוה תטו.

שזה הדבר אינו כן, ולא יאמרו אותו זולתי הטיפשים הרעים והחטאים
בנפשותם. כי האמנם ביד האדם למונע עצמו ומחשבותיו ותאוותיו מכל
מה שירצה וברשותו ובדעתו להרחיק ולקרב חפצו בכל הדברים כרצונו,
ולבו מסור בידו על כל אשר יחפוץ יטנו, והשם אשר לפניו כל תעלומות,
חופש כל חדרי בטן רואה כליות ולב אין אחת – קטנה, או גדולה, טובה
או רעה – מכל מחשבות האדם, נעלמות ממנו ולא נסתר מנגד עיניו, ישיב
נקם לעוברי רצונו בלבבם, ונוצר חסד לאלפים, לאוהביו המפנים לעבודתו
מחשבותם. שאין טוב לאדם כמו המחשבה הטובה והזכה, כי היא
ראשית כל המעשים וסופן, וזהו לפי הדומה ענין "לב טוב" ששיבחו
חכמים במסכת אבות (פ"ב מ"ט).

אדם המרגיל עצמו למחשבות טובות תעלינה בידו גם פעולות טובות. אותו
עיקרון המייחס חשיבות רבה ליכולתה ולכוחה של המחשבה המשפיעה על
המעשים מצוי במצוות 'שלא לחון ולרחם על עובדי אלילים'.³² וזה לשון הכתוב:

לפי שתחילת כל מעשה בני אדם הוא קביעת המחשבה במעשים והעלות
הדברים על שפת הלשון, ואחר המחשבה והדיבור בה תעשה כל מלאכה.
ועל כן בהמונענו במחשבה ובדיבור ממצוא בעובדי עבודה זרה תועלת וכן
הננו נמנעים בכל מלהתחבר עמהם ומלרדוף אחר אהבתם ומללמוד דבר
מכל מעשיהם הרעים.

סוף מעשה במחשבה תחילה. המחשבה מתורגמת לדיבור, ותוצאות הדיבור
מתורגמות למעשה. המחבר מכיר ומודע לקיומם של היצרים והתאוות הטבועים
באדם. במצווה 'להניח תפילין על היד'³³ מציג המחבר את ההסבר לטבעו של
האדם:

לפי שהאדם בהיותו בעל חומר - ימשך בהכרח אחר התאוות כי כן טבע
החומר לבקש כל הטאות אליו והערב, כסוס כפרד אין הבין.

המייחד את האדם משאר הבריאה היא הנפש. הנפש היא היא המאבחנת,
הממיינת והמייחדת את האדם:

³² מצוה תכו.

³³ מצוה תכא.

ראובן מאמו

אם לא שהנפש שחננו האל תמנענו לפי כוחה מן החטא, ומאשר תשכון בגבולו שהיא הארץ ורחוקה מאד מגבולה שהיא השמים, לא תוכל לו, יגבר כוחו עליה תמיד.

כדי שהנפש תצליח לעמוד במשימה, לעמוד כחיץ, מעמידה התורה מערכת מצוות, השומרות ומסייעות:

לכן היא צריכה על כל פנים להרבה שומרים לשמרה משכנה הרע, פן יקום עליה ויהרגיה, אחר היותה בגבולו ותחת ידו. ורצה המקום לזכותנו אנחנו עם הקודש וצווה להעמיד שומרים וגיבורים סביב לה, והם שנצטוונו לבל נפסיק מדברי התורה מפנינו יומם ולילה. ושניתן ארבע ציציות בארבע כנפות כסותנו, ומזוזה בפתחנו והתפילין בידנו ובראשנו, והכל להזכירנו למען נחדל מעושק ידינו ולא נתור אחרי עינינו ואחר יצר מחשבות לבנו. ומפני כן אמרו ז"ל (ובחים יא ע"א) שהכהנים והלוויים בשעת עבודה פטורין מהן. ובהיות מיסוד התפילין מה שזכרנו נצטוונו עליהם (מנחות לו ע"ב) לבל נסיח מהן דעתנו.

למרות זאת מזהיר המחבר את בנו באומרו:

ועתה, בני, ראה גם ראה כמה כוח גופנו גדול על נפשנו, כי על כל אלה יעלה לפעמים ופרץ גדרנו, האל ברחמי יהי בעזרנו".

האמצעים המוצעים ע"י המחבר להשגת הטוב ולהגעה אל השלמות, המשתקפים בטעמיו למצוות רבות, יסודם בהרגל, בהתמדה ובעקביות, "אחרי הפעולות נמשכים הלבבות". מצוות תלמוד תורה, כאם כל המצוות, מהווה יסוד חשוב בתהליך ההתחנכות. קיום מצוות כאורח חיים מהווה בסיס לחיי חברה תקינים המושתתים על צדק ויושר, על פרישות מהאיסורים, על כיבוש היצרים והכנעתם, עידונם, תיעולם לאפיקים הרצויים, וביכולתו של האדם לממשם. בעל סה"ח מאמין בכוחו של החינוך להטמיע הרגלים שיסייעו למתחנך לעצב ולגבש את אישיותו לשלמות.

המחבר, כמתחנך, מודע לקשיים, להתמודדות ולמתחים שבהם נתון המתחנך. הדרך המוצעת והמומלצת היא קיום המצוות. בתהליך החינוך חשוב שיתקיים דיאלוג רציף ומתמשך 'יגובה עיניו' של המתחנך. יש לחדור לפנימיותו, ואם הוא מתבייש לשאול, יש לשאול במקומו. יש לתת לגיטימציה לכל שאלה והרהור. אף אם הדבר יוצר מבוכה, עדיפה השאלה הגלויה וההתייחסות אליה מאשר הדחקתה ואי התייחסות אליה. אחרת ימצא המתחנך תשובות במקום אחר

"אחרי הפעולות נמשכים הלבבות"

שאינו רצוי לנו, המתחנכים. עלינו, המתחנכים, מוטלת האחריות לזמן בפני המתחנכים אפשרויות רבות ככל שניתן כדי שיתרגלו במחשבות ובמעשים טובים. ההרגל הופך לטבע. ריבוי פעילויות חיוביות מגוונות בתהליכי ההתחנכות הם התקווה להיטיב את המעשה החינוכי, כי "אחרי הפעולות נמשכים הלבבות". הפעולות באות לידי ביטוי במגוון מצוות המקיפות תחומי עשייה רבים בחיים היום יומיים של היהודי, "ולא הניח הקב"ה דבר בעולם, שלא נתן בו מצווה לישראל".³⁴

³⁴ מדרש תנחומא, שלח, אות כח. עיין גם דברים רבה ו ג; שיר השירים רבה א טו.